

Спеціалізованій вченій раді Д 41.086.03

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора

Гринько Світлани Дмитрівни на дисертацію

Давидової Ірини Віталівни «Правочини та їх недійсність в

інформаційному суспільстві»,

**подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. Сучасні засоби електронної передачі даних дають змогу Інтернет-користувачам вільно та оперативно вступати у цивільні правовідносини, реалізуючи при цьому свої права та обов'язки, а тому досить важливим є нормативно-правове регулювання електронної сфери цивільних відносин. Відповідно, між учасниками таких взаємин, виникають майнові відносини, що опосередковуються укладанням різного роду правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Можливість вчинення таких правочинів дозволяє реалізувати потенціал сучасних телекомунікаційних мереж для оперативного досягнення бажаного результату. Разом з цим, зважаючи на виникнення нових форм використання всесвітнього інформаційного простору, ступінь забезпечення та правової захищеності учасників цих майнових відносин в кожній окремій країні неоднаковий, а в Україні потребує запровадження спеціальних норм та встановлення додаткових гарантій. Неоднакове і часткове регулювання електронних правочинів у майновій сфері робить складним процес забезпечення захисту суб'єктивних прав їх учасників.

Зважаючи на вищезазначене, актуальність дисертаційного дослідження І.В. Давидової обумовлена необхідністю об'єктивного та всебічного дослідження регулювання відносин, що виникають з приводу правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві.

У роботі здійснено спробу знайти відповіді на низку питань, вирішення яких становить підґрунтя для подальшого розвитку цивільного законодавства, а також юридичної практики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота І.В. Давидової характеризується оптимальною, продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу. Змісту дисертації притаманна методична і концептуальна цілісність, гармонійність наукового викладу, в цілому позбавленого однобічних чи категоричних висновків. Авторка показала себе вдумливим, принциповим, уважним до деталей науковцем.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають достатній ступінь обґрунтованості, оскільки базуються на теоретичних працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – представників, насамперед, науки цивільного права. Зокрема, теоретичною основою дисертаційного дослідження є наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, цивільного права, інформаційного права, інших галузей системи права України, філософії, політології, соціології, економіки, психології. Наприклад, при вивченні цивільно-правових проблем інформаційних та зобов'язальних інформаційних відносин в Україні є докторські дисертаційні дослідження О.В. Кохановської «Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні» (2006) та А.О. Кодинця «Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: методологія, теорія, практика» (2016). Крім того нормативну основу дисертації становлять: Конституція України, міжнародно-правові акти, акти цивільного законодавства України і деяких зарубіжних держав. А емпіричну

базу дослідження становлять судова практика Європейського суду з прав людини, рішення суддів, розміщені в Єдиному реєстрі судових рішень по справах щодо визнання правочинів недійсними та застосування наслідків недійсності.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими. Вони зроблені з використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема діалектичний метод пізнання дозволив виявити та дослідити в їх розвитку особливості правочину та його недійсності в інформаційному суспільстві; діалектичний метод - розглянути інформаційне суспільство як об'єктивне явище, що знаходиться у взаємозв'язку із соціальними, економічними, політичними, правовими процесами; історико-правовий метод використано для дослідження генези та розвитку вчення про інформаційне суспільство, категорій «правочин», «недійсний правочин» та визначення перспектив їх подальшого розвитку; за допомогою методу системно-структурного аналізу розглянуто: поняття і сутність правочинів та їх недійсності як елементів правової системи, що знаходяться у процесі постійного розвитку, в тому числі у контексті формування інформаційного суспільства, їх місце в системі цивільно-правових відносин, особливості сучасного розуміння правочину, проблеми суб'єктного складу правочинів; системно-функціональний метод використовувався для виявлення функцій блокчейну та смарт-контрактів і дослідження їхнього впливу на категорії правочинів та їх недійсності; формально-логічний метод застосовувався для дослідження норм цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають при вчиненні правочинів та визнанні їх недійсними; порівняльно-правовий метод дозволив: зіставити поняття правочинів та недійсних правочинів у ЦК України та раніше чинних цивільних кодексах; співвіднести рівень впровадження та використання інформаційних технологій при вчиненні правочинів в Україні та деяких зарубіжних країнах та врахувати позитивний законодавчий досвід у цій сфері при формулюванні пропозицій щодо

удосконалення національного цивільного законодавства; метод логічного аналізу і догматичного тлумачення правових норм використовувався при формулювання висновків і пропозицій, які містяться у дисертації; концептний метод дав змогу проаналізувати правові концепти, пов'язані з відносинами, що виникають при вчиненні правочинів та визнанні їх недійсними у сфері використання інформаційних технологій, а відтак сформулювати концепцію розуміння їх сутності та визнання недійсними.

Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження дозволило дисертантці для досягнення поставленої мети виконати такі завдання: виявити стан наукових розробок таких категорій, як інформаційне суспільство, IT-сфера, правочин, недійсність правочину; розкрити поняття та сутність інформаційного суспільства; охарактеризувати вплив інформаційного суспільства на розуміння правочинів; з'ясувати сутність правочинів та надати їх загальну характеристику в контексті розвитку інформаційного суспільства; визначити особливості правочинів в інформаційному суспільстві; з'ясувати особливості застосування категорії правочинів в контексті використання технології блокчейн та аналогічних інформаційних технологій, а також співвідношення правочинів зі смарт-контрактами; охарактеризувати суб'єктний склад правочинів в інформаційному суспільстві; розглянути формування та розвиток концепції недійсності правочинів; визначити підстави визнання правочинів недійсними у сучасних умовах; здійснити класифікацію недійсних правочинів; з'ясувати особливості визнання правочинів недійсними у сфері використання інформаційних технологій; охарактеризувати правові наслідки недійсності правочинів за чинним цивільним законодавством України; визначити співвідношення загальних, додаткових та спеціальних наслідків недійсності правочинів в інформаційному суспільстві; сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві.

У дисертації чітко сформульована мета, що полягає у формуванні

концепції правочину та його недійсності в інформаційному суспільстві, що ґрунтується на комплексному аналізі проблем наукового, нормативно-правового та правозастосовного характеру, які стосуються зазначених категорій, а також внесенні науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення тлумачення та застосування актів цивільного законодавства України у цій сфері. Об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності.

Дисертація виконана та оформлена на достатньо високому науковому і професійному рівні. Основні положення дисертації викладено у 77 публікаціях, у тому числі одноособовій монографії, 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, 35 тезах доповідей на різних наукових заходах.

Дисертація І.В. Давидової написана грамотно, сприймається легко і з інтересом. Список використаних джерел оформлений відповідно до встановлених вимог.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві.

У роботі при дослідженні видів договорів ІТ-правочинів заслуговує на увагу їх авторська класифікація, залежно від характеру і ступеня використання інформаційних технологій, внаслідок чого пропонується розрізняти: 1) ІТ-правочини, які є діями суб'єктів цивільного права, але не можливі (не існують) поза ІТ-сферою, і можуть бути вчинені за допомогою різних технологій (найбільш популярною з яких наразі є блокчейн); 2) традиційні за сутністю правочини, пов'язані з ІТ-сферою, що вчиняються за допомогою інформаційних технологій: електронні за формою правочини та

такі, що пов'язані з використанням різного роду електронних засобів для їх вчинення.

Окремо варто оцінити, що автор, визначаючи умови правомірності дій учасників блокчейну, недійсності ІТ-правочинів, вчинених з порушенням правових норм тощо юридичні трансформації у цій галузі, зауважує, що такі дії повинні відбуватися із урахуванням особливостей «машинного мислення», для якого є проблемним врахування таких суб'єктивних чинників, як умисел, помилка, введення в оману, недостатній досвід потерпілого щодо вчинення таких правочинів тощо.

На особливу увагу заслуговує віднесення до ІТ-правочинів також дії, вчинені за допомогою технології блокчейн, яким позначається розподілений публічний реєстр, заснований на сучасних криптографічних алгоритмах, що містить базу даних про всі раніше здійснені операції, який носить децентралізований характер і міститься в публічних джерелах Мережі. Вчинення правочинів за допомогою технології блокчейн має істотні переваги над традиційними способом укладення правочинів, оскільки така система виключає крадіжку, шахрайство, порушення, втрату майнових прав тощо.

Важливим для науки цивільного права також є обґрунтування авторкою висновку про віднесення недійсного правочину саме до категорії «правочинів», а не правопорушень. Тому, як стверджується у роботі, словосполучення «недійсний правочин» має вживатися не для позначення неправомірних дій суб'єктів права, а у разі невідповідності правомірної дії (правочину) певним, точно визначеним вимогам законодавства.

У дисертації приділяється значна увага недійсним правочинам з вадами волі. При цьому запропоновано авторську класифікацію таких правочинів на: 1) правочини, в яких внутрішня воля сформувалась невірно (правочини, вчинені під впливом помилки; правочини, вчинені під впливом обману; правочини, вчинені під впливом тяжкої обставини; 2) правочини, які вчинені без внутрішньої волі на укладення правочину (правочини, вчинені дієздатною фізичною особою, яка у момент їх вчинення не усвідомлювала

значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; правочини, вчинені під впливом насильства; правочини, вчинені у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною).

Значним рівнем наукової новизни характеризується висновок у роботі, що реституція за недійсним правочином не може кваліфікуватися як цивільно-правова відповідальність, а сам недійсний правочин – як цивільне правопорушення; двостороння реституція є загальним наслідком недійсності правочину, яка хоч і не завжди повністю може відновити те майнове становище, яке існувало до вчинення визнаного недійсним правочину, але є обов'язковим наслідком недійсності правочину та не може бути проігнорована сторонами.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Враховуючи викладене, можна констатувати високий теоретичний рівень представленої дисертації та її практичне значення. При цьому, як і будь-яке оригінальне дослідження, воно має окремі дискусійні положення. У зв'язку з цим, слід звернути увагу наукової громадськості на деякі дискусійні моменти та спірні положення дисертаційного дослідження І.В. Давидової.

1. Зі змісту роботи слідує висновок про те, що дисертантка надає подвійного значення ІТ-правочину, як різновиду цивільного правочину та форми правочину. Вважаю спірним висновок, що ІТ-правочин є формою правочину, оскільки сам «правочин» не може бути формою «правочину».

2. Авторка велику увагу приділяє технології блокчейн за допомогою якої вчиняються ІТ-правочини. Зокрема вона розглядає технології блокчейн як квазі-правочини, тобто будь-які правомірні дії, які вчинені суб'єктами цивільного права і є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків цих суб'єктів. Така позиція є спірною, оскільки таким чином ототожнюються поняття «дія-правочин» та «дія-засіб вчинення правочину». За допомогою технології блокчейн вчиняються ІТ-правочини, які й спричиняють виникнення прав та обов'язків.

3. Викликає сумнів у правильності віднесення до учасників цивільних правовідносин, тобто до тих, хто може вчиняти ІТ-правочини, роботів, оснащених штучним інтелектом. Така позиція авторки руйнує усталену у законодавстві та доктрині позицію до учасників цивільних правовідносин, тому потребує посиленого обґрунтування.

4. Потребує додаткового обґрунтування пропозиція авторки, що електронний цифровий підпис слід розглядати як правочин. Відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис», електронним цифровим підписом є «дані в електронній формі», аналогічно як підпис на папері також становить дані в письмовій формі. Підпис засвідчує волю особи на вчинення правочину, тому не може становити сам правочин.

5. Виходять за межі спеціальності дослідження, виділені у пункті новизни, історичні етапи розвитку категорії недійсності правочину в науці цивільного права.

6. Більше уваги слід було приділити розгляду питання про додаткові наслідки недійсності ІТ-правочину, оскільки авторка обмежується лише загальною характеристикою відшкодування збитків та відшкодування моральної шкоди щодо недійсності правочину загалом. При цьому слід було виділити особливості застосування таких заходів цивільно-правової відповідальності у разі недійсності ІТ-правочинів.

Слід зазначити, що викладені зауваження переважно мають дискусійний характер і тому суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю питань, що розкриваються автором.

Висновок щодо рецензованого дослідження. Зміст автореферату дисертаційного дослідження І.В. Давидової відображає основні положення дисертації, її структуру та отримані результати. Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Для її тексту характерний формально-логічний спосіб викладення матеріалу, робота є логічно завершеною і характеризується єдністю форми і змісту та свідчить

про особистий внесок дослідника в юридичну цивілістичну науку.

Дисертація І.В. Давидової є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке містить нові теоретичні положення й висновки, результати необхідних наукових узагальнень предмета, що досліджується, практичні рекомендації, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного права України. Тема і зміст дисертації загалом відповідають спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Таким чином, дисертаційне дослідження «Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві» підготовлено відповідно до нормативних вимог до дисертаційних робіт, а її автор – Давидова Ірина Віталівна – згідно з п. 9, 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права**

С.Д. Гринько